

Inledande studier av Ombergs borgar

Innehåll

Inledning och bakgrund	2
Forskningshistorik	4
Funktionalistisk terminologi	4
Problem	5
Fornborgarnas funktion	5
Hotbild - försvarsbehov?	6
Ombergs fornborgar, en kort beskrivning	6
Syfte och frågeställningar	7
Projektet – plan och genomförande	7
Borggården	8
Förslag på fortsatta insatser	11
Sammanfattning	11
Källor	11
Tekniska uppgifter	13

Ö S T E R G Ö T L A N D S L Ä N S M U S E U M
K U L T U R M I L J Ö A V D E L N I N G E N

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
lansmuseum@lansmus.linkoping.se • www.linkoping.se/lansmuseum

Inledning och bakgrund

Under de senaste åren har Östergötlands länsmuseum (ÖLM) och Riksantikvarieämbetet UV Öst (RAÄ UV Öst) genomfört kulturhistoriska inventeringar och undersökningar på Omberg. Arbetet har utförts av Clas Ternström (ÖLM) och Pia Nilsson (RAÄ UV Öst) och har finansierats av Länsstyrelsen i Östergötlands län. Inventeringarna och undersökningarna har varit inriktade på agrara lämningar på berget. Resultatet från dessa inventeringar ingår i rapporter utgivna av Länsstyrelsen Östergötland (Jonsson et al 2002; Jonsson et al 2004).

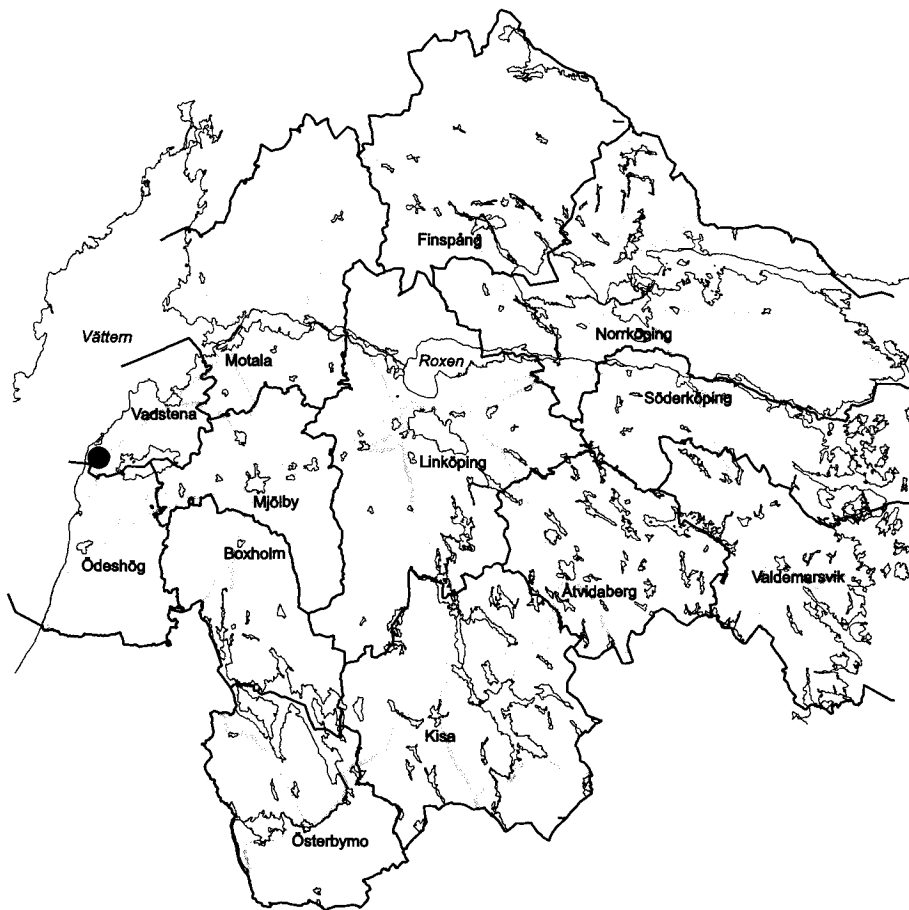
Innan inventeringarna påbörjades var det nästan bara tre fornlämningar som var kända på Omberg: De tre fornborgarna Hjässan, Borggården och Drottning Ommas borg. Dessa borgar är relativt utforskade i modern tid och hos undertecknade finns ett intresse av att söka kunskap om dessa anläggningar. Det har efter de utförda inventeringarna på Omberg konstaterats att berget hyser såväl gravar som odlingspår från järnålder (Nilsson & Ternström 2004). Detta placerar borgarna i ett nytt perspektiv. Det som tidigare utgjort tre solitärer har nu en kontext att existera i.

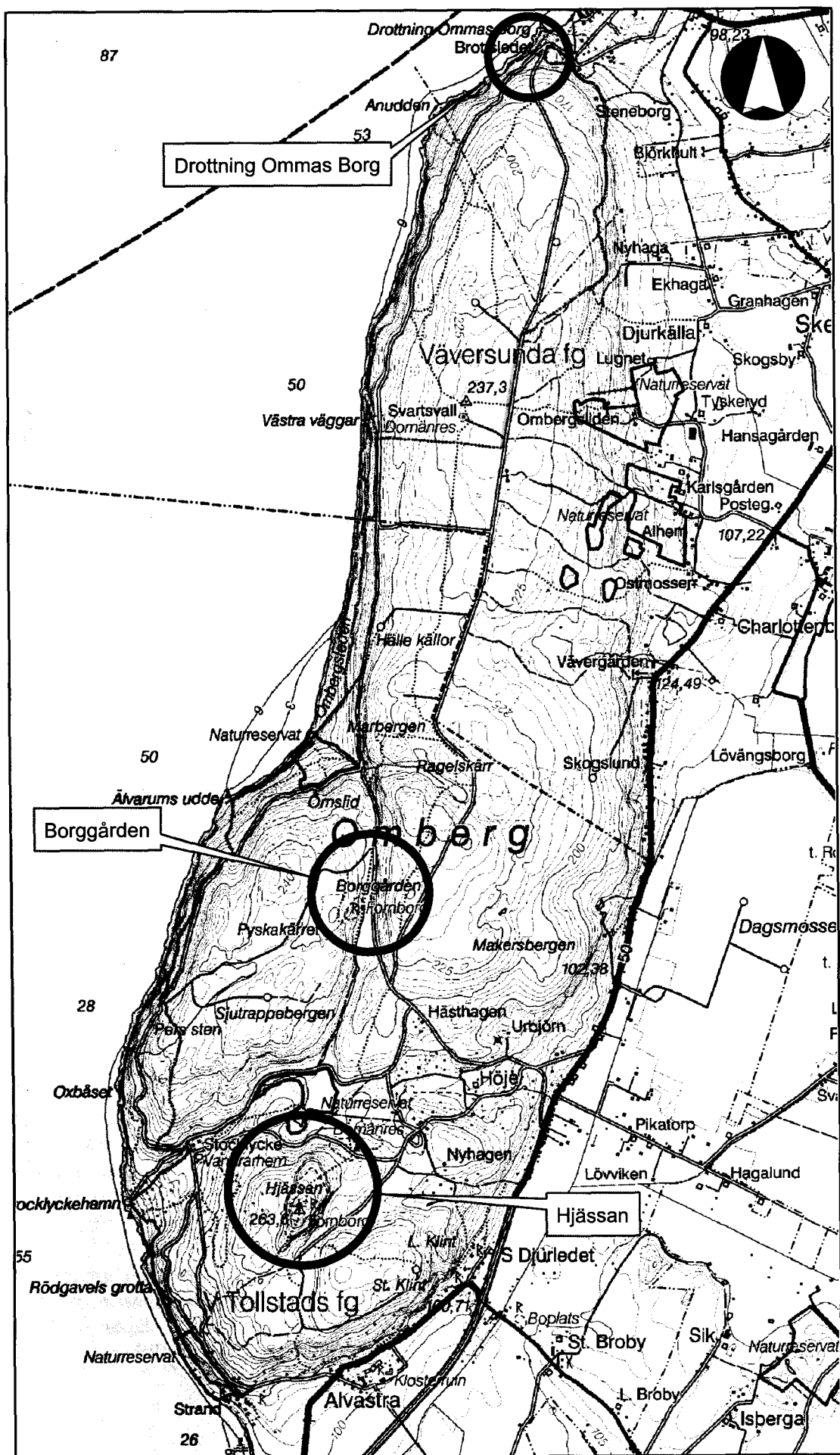
Vad som bl a har fångat vårt intresse är kopplingen mellan fornborgars lokalisering i anslutning till kommunikationsleder. Oavsett fornborgarnas funktion så borde närheten till dessa leder spelat en avgörande roll (t ex Tunberg 1947; Westerdahl 1994). Att fornborgarna utgjort en centralplats eller en plats av särskild betydelse är det ingen som tvivlar på. Vad man har gjort på dessa platser och vad dessa har betytt är dock en annan fråga.

I detta forskningsprojekt har vi valt att lägga tyngdpunkten på kopplingen till kommunikationen.

Efter ett beviljat anslag om 6 000 kronor ur Leonard och Ida Westmans fond presenterar vi här resultatet från det under ett par dagar i oktober månad år 2005 genomförda arbetet med att beskriva och tolka fornborgen Borggården, belägen centralt på Omberg, Östergötland.

Linköping den 1 november 2005
Clas Ternström och Pia Nilsson





Figur 2. Utdrag ur Topografiska kartan med de tre fornborgarna markerade. Skala 1:40 000.

0 2 000 Meter

Forskningshistorik

En fornborg av nordisk typ, med sin morfologi samt geografiska och topografiska placering, för gärna tankarna till orostider och försvarsanläggningar. Men det är knappast någon vetenskaplig grund att definiera en fornlämning utifrån. Vi har i Sverige ett drygt tusental kända fornborgar. Det stora flertalet av dessa är inte undersökta.

Forskningen kring fornborgar har genom historien präglats av ett fortifikatoriskt försvarstänkande (t ex Nordén 1938; Johansen & Petersson 1993). Det är dock inget typiskt svenskt synsätt, utan exempelvis i England såg man the hillforts som tillflyktsborgar. Fornlämningstypen har tillsammans med guldkatterna och vapenoffren setts som ett vittnesbörd från oroliga tider under folkvandringstid. Denna forskningsinriktning lever kvar än i dag hos ett flertal forskare, vilka uttrycker en tydlig inriktning mot fornborgar som försvarsverk. Flera forskare har satt fornborgarna i samband med strider mellan svear och götar vid tiden för med rikets enande (Gahrn 1988). Enandet skulle ha skett genom svearnas erövrande av götarna, något som förkastas av nutida forskare, då götarnas autonomitet inte längre kan bestridas. Faktum är att götalandskapen har levererat kungar till Sveariket i betydande antal ända sedan tidigaste medeltid.

Under 1900-talets början sattes betydande tilltro till de nordiska sagorna och legenderna kring rikets enande hos bl a Arthur Nordén och Birger Nerman (Nerman 1925; Nordén 1938). Dessa sagor och legenden har till stor del förpassats till just sagans värld. Det gemensamma draget i svensk fornborgsforskning har varit att hotet som framtvingat fornborgarnas uppförande har kommit utifrån. I stort har dock forskningen kring fornborgar ändrat karaktär under främst 1900-talets andra hälft och fornlämningstypens komplexitet har uppmärksamats (t ex Brown 1994; Ternström 1996). Det är inte längre tillfredsställande att definiera alla dessa variationer av anläggningar uteslutande som försvarsanläggningar.

Funktionalistisk terminologi

Här följer en kortfattad presentation av termer som ofta återkommer i samband med fornborgar eller lämningar av befäst karaktär. Samtliga har en klart uttalad funktion. En viktig funktionalistisk uppdelning av fornborgar i offensiva och defensiva brukar göras. De defensiva skall då uppfattas som perifert lokaliserade anläggningar, till vilka människor och djur flydde vid orostider. De offensiva är lokaliserade till strategiska, centrala och framskjutna platser. Vidare brukar en uppdelning i boplatzburgar och aktivitetsborgar göras (Olausson 1995:10).

Farledsborg

Denna typ av borg är strategiskt placerad vid kommunikationsleder av stor vikt, varför dessa ofta har tolkats som militära kontrollpunkter. Härifrån hade man god utsikt och kunde lätt övervaka förbipasserande trafik (t ex Atterman 1967). Platserna skulle även ha kunnat utgöra tullstationer. Farledsborgarna räknas som offensiva anläggningar. Fornborgarna har ofta sammankopplats med vårdkasar vilka gemensamt skulle ha ingått i ett försvarssystem längs våra kuster (Tunberg 1947). Dessa har i sin tur kopplats samman med försvarsorganisationer, så som t ex ledungen.

Tillflyktsborg

Denna typ av fornborgar är placerade perifert i förhållande till bygden. De är placerade på otillgängliga bergskrön och långt ut i terrängen. Borgarna har tolkats som försvarsanläggningar till vilka folket flydde vid orostider, varför de kallas defensiva borgar. Även dessa borgar kan ha fungerat som kontroll-/utsiktspunkter.

Befästa boplatser

Till denna kategori räknar man de borgar av kontinental karaktär, som närmast kan kallas tätorter. Bland dessa kan räknas Eketorp och Ismantorp. Det finns även exempel på borgar av nordisk typ i vilka boplatzlämningar har påträffats, t ex Boberget på Vikbolandet. Dessa hör dock till undantagen. Till befästa boplatser hör även de befästa gårdar som har påträffats. Här kan man utgå från Arthur Nordéns kriterium, enligt vilket bosättningen skall vara den primära funktionen och befästningsverket det sekundära (Nordén 1938). Beträffande fornborgar av nordisk typ så talar deras lokalisering emot en permanent bosättning. En gård från exempelvis järnåldern var dessutom en anläggning av betydande dimensioner och vid utgrävningar av sådana påträffas ofta tydliga lämningar.

Handelsplats, hantverksplats

Att fornborgarna skulle utgöra en plats för utbyte och/eller tillverkning av varor är en teori som har förekommit (Johansen & Petersson 1993; Rydberg 1989). Detta kan självklart inte uteslutas. Att handelsplatser under forntiden ofta haft ett närskydd i form av påspärrar, vallar eller palissader är välkänt (t ex Brown 1994).

I Riksantikvarieämbetets lämningstypslista, vilken ligger till grund för fornminnesregistret, delas fornborgarna in i typerna Krönläge och Lågland efter dess lokalisering i terrängen (Riksantikvarieämbetet 2004).

Problem

Källkritik vad gäller fornborgsmaterialet och tolkningarna därav bör i första hand riktas mot dateringar. Det finns en stor osäkerhet kring vad som egentligen har daterats. Det som är intressant att datera hos en fornborg är i huvudsak:

- Anläggningstillfälle.
- Nyttjandeperiod.
- Tidpunkt för dess övergivande, när fornborgen upphörde att fylla en primär funktion.

Det krävs att man är helt säker på vad det är man daterat eller vad det är man inte daterat. Ett fyndmaterial inne i anläggningen daterar exempelvis inte nödvändigtvis anläggningen som sådan utan ett aktivitetstillfälle. Vidare behöver ett kollager under en mur, vilket ofta används för datering av murkonstruktionen, inte vara röjningskol inför byggnationen och ger därför en mycket osäker datering. I vissa fall, då kollagret med all tydlighet följer murens sträckning, bör man kunna fastslå att det rört sig om någon form av träkonstruktion inne i muren vilken brunnit. Detta daterar dock endast tidpunkten för branden. Man kan även använda sig av luminiscensmetod på skörbränd sten för datering av fornborgar. Den metoden daterar dock även den endast tillfället för branden.

Något som vore önskvärt är fler totalundersökningar av fornborgar där flera dateringsmetoder kunde komplettera varandra, samt att man kunde lokalisera fyndmaterial som kan ge en uppfattning om den totala nyttjandetiden. Får man då dateringar med de naturvetenskapliga dateringsmetoderna som överensstämmer med dateringarna på fyndmaterialet, kan man sannolikt utläsa anläggningstillfälle, nyttjandeperiod och tidpunkt för fornborgens övergivande. En svårighet är att fornborgar vid utgrävningar ofta uppvisar ett anmärkningsvärt sparsamt fyndmaterial. Vid utgrävning av ett flertal fornborgar i Östergötland under 1900-talets första hälft framkom dock såväl kulturlager, huskonstruktioner och ett rikt fyndmaterial (t ex Nordén 1938). Den generella uppfattningen är dock att fornborgar i allmänhet är fyndfattiga.

Att utveckla en tillväxtkurva för lavar och att jämföra dessa med motsvarande lav på fornborgsmurar är ett annat sätt att datera dessa. Denna metod kallas lichenometri. Genom att mäta storleken på lavar på stenar av känd ålder kan man upprätta en kronologi, efter vilken man genom mätning av lavars storlek på t ex fornborgsmurar kan beräkna åldern på dessa. Här får man, liksom med alla dateringsmetoder, räkna

med en felmarginal, samt att det vid lavkronologi krävs ett stort statistiskt underlag för att kunna göra tillfredsställande dateringar. Man bör sträva efter att använda så många dateringsmetoder som möjligt för att minimera felmarginalen.

Att uppnå en säker datering bör självklart eftersträvas, men det är bara ett litet steg på vägen till förståelsen av fornlämningen. I och med dateringen uppträder genast en mängd nya och komplexa frågeställningar.

Fornborgarnas funktion

Vad kan då fornborgarna ha fyllt för funktion? Något som måste beaktas i detta resonemang är att fornborgarna har kunnat nyttjats för flera ändamål. Då får man se till primära och sekundära funktioner. Om man betraktar traditionen om det mångfunktionella kyrkcentrumet så är detta inte alls något främmande. Kyrkan och kyrkplatsen spelade även viktiga sekundära, profana funktioner, såsom försvarsverk och samlingsplats, jämte dess primära religiösa uppgifter.

Vad säger då det arkeologiska fyndmaterialet? Man behöver inte studera fyndmaterial från utgrävda fornborgar under särskilt lång tid för att komma till den slutsatsen att det präglas av helt vardagliga föremål utan någon som helst krigisk eller kultisk prägel. Det bör även nämnas att många fornborgar har vid undersökning visat sig vara helt fyndtomma. De topografiska och geografiska förhållandena i kombination med morfologi ger lätt en fortifikatorisk tolkning, men det arkeologiska fyndmaterialet styrker knappast en sådan funktion. Detta är dock ingenting ovanligt beträffande försvarsanläggningar från alla tider. Det är också osannolikt, för att inte säga omöjligt, att, om nu fornborgarna är försvarsanläggningar, samtliga av dessa varit krigsskådeplatser. Detta trots det långa tidsperspektivet.

Beträffande fornborgarnas eventuella kultplatsfunktion är det också svårt att utläsa något ur fyndmaterialet. Som tidigare nämnts utgörs detta av till synes alldagliga ting utan någon explicit kultisk prägel. Det har vid fynd av bl a keramik påtalats förekomst av kultiska måltider. Dessa är dock svåra att säkert belägga. Det keramik- och avfallsmaterial som har påträffats i undersökta fornborgar kan självklart utgöras av rester efter måltider i samband med kulten eller måltider som ingick som en del i kulten. De kan även utgöra måltidsrester efter en eventuell beredningsperiod eller belägring.

Hotbild - försvarsbehov?

Problemen med att tolka fornborgarna har många gånger framtvingat mer eller mindre dåligt underbyggda förklaringar till orsaken till deras uppkomst. En av de vanligaste förklaringarna är en höjd aggressionsnivå i samhället, vilket framtvingade försvarsverk av dimensionen fornborg. Motivet till att bygga ett försvarsverk måste vara att man utsätts för direkt våld eller hot om våld.

Man kan se byggandet av en fornborg som en rent försvarsinriktad åtgärd när risk för angrepp föreligger, men också så att själva uppförandet av densamma fyller en viktig psykologisk och terapeutisk funktion. Då själva risken är definierad, här som angrepp, måste man bedöma riskkällans konsekvenser. I vårt fall kan eventuella konsekvenser bli strid, blodsutgjutelse, eventuell underkastelse (tvingande makt) och förlorat territorium (resurser). Fornborgen får då ses som ett sätt att förstärka viljan att bemästra konsekvenserna, vilket ger oss:

- Uppkomstmekanism (risk för angrepp)
- Konsekvenser (strid m fl)
- Faktorer som gör det möjligt att bemästra konsekvenserna (uppförandet av en fornborg)

Ombergs fornborgar

Hjässan

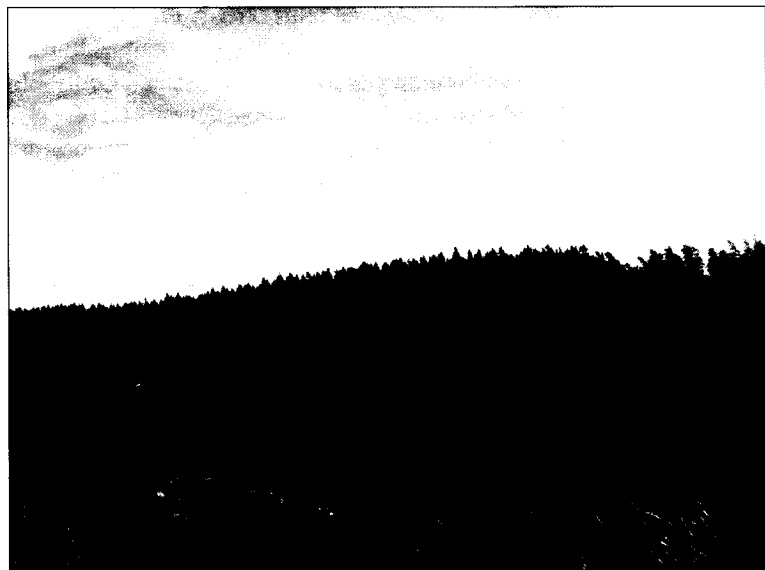
Ombergs sydligaste och ojämförligt största fornborg. Den omfattar ett cirka 8 hektar stort område av Ombergs högsta berg. Härifrån har man en utmärkt kontroll över sjötrafiken på Vättern och till Hästholmen och man ser det södra slättområdet ända till Tåkern. Det finns såväl en vattendamm och en källa, så de som vistats här kunde klara både människors och djurs överlevnad en längre tid om behov fanns. Hjässan tolkas som en sk flerfunktionsborg som troligen fungerat som bevaknings/tillflykts/farledsborg med eventuell bosättning.

Borggården

Denna borg är en liten (borgplatån är bara cirka 25x80 m stor) kraftigt, delvis dubbelt, muromgärdad borg med ett helt annat terrängläge än Hjässan. Borgen ligger på en mycket brant, markerad klippa i skogsmark, ovanför en äldre väg och mellan flera kärmarker i en ganska svårtillgänglig del av Omberg. Avståndet till Hjässan är knappt 2 km fågelvägen. Man får intryck av att detta är en renodlad bevakningsborg. Här finns inget vatten inom borgområdet och inga möjligheter till bosättning.



Figur 3. Utsikt från Hjässan. Foto Clas Ternström, ÖLM.



Figur 4. Utsikt från Borggården. Foto Clas Ternström, ÖLM.

Drottning Ommas borg

Drottning Ommas borg är belägen vid Ombergs norra spets, invid Borghamns stenbrott, och har en god överblick över denna del av Vättern. Byggnadstekniken påminner om den för Borggården, och själva borgplatån är ungefär lika stor. Denna fornborg ligger dock inte på ett markerat krön, utan ovanför en brant sluttning ned mot vattnet. Avståndet till Borggården är cirka 6 km. Sannolikt har fornborgen fungerat som bevakningsborg/farledsborg. Här finns inget vatten inom borgområdet och endast begränsade möjligheter till bosättning.



Figur 5. Utsikt från Drottning Ommas borg. Foto Clas Ternström, ÖLM.

Syfte och frågeställningar

Syftet med projektet är att försöka funktionsbestämna de tre borgarna. Då medlen i detta skede har varit begränsade har fokus legat på Borggården. Frågor som ska försöka besvaras är:

- Vilken kategori av borg utgör Borggården?
- När anlades den?
- När nyttjades den?
- När övergavs den?
- Finns spår av bosättning/aktivitet i form av kulturlager/fynd/härdar?
- Vilka kommunikationsleder finns i närområdet?
- Är optisk kommunikation möjlig till de andra två borgarna?
- Vilken topografisk utbredning har den?
- Vad finns i närmiljön?

Det finns uppgifter om undersökningar och arkeologiska observationer i Hjässan och Drottning Ommas borg. Ett syfte har varit att försöka söka upp eventuellt fynd- eller dokumentationsmaterial från dessa. En utveckling av frågeställningar och problemområden presenteras vidare nedan.

Projektet – plan och genomförande

Arbetet inleddes med en översiktlig genomgång av arkivmaterial utifrån vad som varit tillgängligt på Östergötlands länsmuseum och Riksantikvarieämbetet UV Öst. Därefter har en specialinventering och kartering av Borggården utförts. I detta arbete har även ytor lämpliga för

eventuella framtida provschakt lokaliserats. Vid specialinventeringen har särskild uppmärksamhet lagts på topografi och lämpliga kommunikationsleder.

Samtliga tre borgar besöktes för att studera topografi och konstruktioner. Samtliga borgar fotodokumenterades. Inmätning och kartering utfördes endast på Borggården. Vid Borggården tillvaratogs en mindre bit förslaggad sten för eventuella framtida analyser. Inmätningarna i fält har genomförts med GPS utan DGPS-korrigerings. Vid eventuella vidare studier kommer DGPS eller totalstation att användas.

Vidare har den optiska kommunikationsmöjligheten mellan Hjässan och Borggården testats genom användandet av lyktor.

Borggården

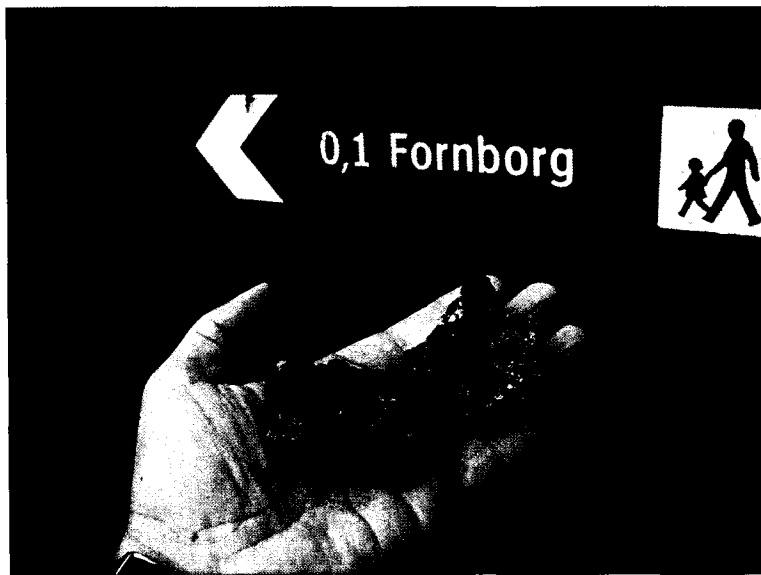
Terränkläge och karaktäristik

Borgen ligger på en mycket markant bergsklippa, som stupar brant åt öster ned mot en långsträckt mosse, Surmossen, och åt väster mot en tämligen djup ravin. Mellan Surmossen och bergskanten löper ännu en äldre väg. Hur gammal vet vi inte, men den finns med på 1700-talskartan (1716 över Ombergs Djurgårds ägor), och är sannolikt betydligt äldre än så. Även i ravinen väster om borgen löper en väg, som troligen har lett både förbi och in i borgen. Den ingång som används idag innebär att man klättrar över den inre muren.

Ett par hundra meter väster om borgen finns Stora och Lilla Pyskakärret. Det är möjligt att den väg som syns i ravinen har lett fram hit. Nedanför den branta östslutningen av borgberget, vettande mot vägen och Surmossen, ligger en liten förborg med "ryggen" mot branten.

Funktion

Borggården ger ett tydligt intryck av funktion som bevakningsborg. Ytan innanför de mycket kraftiga murarna är liten och tillgång på vatten saknas – en funktion som tillflyktsborg är inte tänkbar. Det finns borgar som troligen använts som rituella platser (t ex Olausson 1995), då skulle såväl det svårtillgängliga läget som den lilla ytan kunna förklaras. Vad som talar mot den tolkningen är dels att långtifrån hela platån är omgärdad av en mur (rituella platser har vanligen ett tydligt "utanför" och "innanför") och de extremt kraftiga och delvis dubbla murarna.



Figur 6. Sintrad sten. Foto Clas Ternström, ÖLM.

Den inre av Borggårdens murar har vid något tillfälle brunnit, så kraftigt och med så hög värmeutveckling att stenarna i muren påverkats. Det finns gott om skörbränd sten, och längs vissa partier sintrad (närmast smält) sten (figur 6). Detta kan förklaras med att muren varit försedd med någon typ av träpalissad vilket bidragit till den kraftiga temperaturutvecklingen.

Vad har man då bevakat? Ja, som nämnts är det två vägar och närkontakt med en mosse och lite längre bort ytterligare två mossar. Det finns ingen historiskt känd gård i närheten, inte heller har vi vid tidigare inventeringar iakttagit lämpliga gårds- eller odlingslägen i närheten (Jonsson et al 2002; Jonsson et al 2004).

Sammanhang

Den rika jordbruksbygden kring Omberg är en förhistorisk centralbygd som har bebotts, brukats och producerat rikedomar i tusentals år. Ombergstraktens ekonomiska potential och bergets viktiga symbolvärde är två faktorer som samverkat när tidiga maktcentra etablerades. Kring Ombergs fot finns talrika fynd från stenåldern, bland annat en megalitgrav som är den enda hittills kända i sitt slag öster om Vättern. Här finns också Alvastra påbyggnad – ett av den yngre stenålderns märkligaste byggnadsverk.

Under vikingatid och tidig medeltid är Ombergs södra del ett av de viktigaste områdena när kungamakten etableras. Omberg var då en centralbygd för ett område som omfattar stora delar av Götaland. En viktig faktor i den tidiga maktutövningen var att kunna kontrollera de kommunikativa knutpunkterna, och detta är en sådan plats. De tidiga kungafamiljerna hade i Omberg en plats med stort symbolvärde och en trakt med stor ekonomisk potential.

Så som de tre fornborgarna ligger placerade, får man intryck av att Hjässan och Borggården hör ihop, är del av samma territorium men med olika funktion. Centrum för detta territorium bör med ledning av bland annat forn lämningarna ha varit Alvastra eller dess närområde. Om Hjässan (bland annat) är en tillflyktsborg där ett större antal människor och djur kan vistas vid behov, så är Borggården snarast territoriets utpost mot norr. Drottning Ommas borg, vid Borghamn, ingår med detta resonemang inte i samma sammanhang, utan bevakar ett annat territorium med centrum i Borghamn/Rogslösa. Detta överensstämmer även med resultatet av Hans Browalls analys av Alvastras historia (Browall 2003).

Är det ett territorium eller en resurs man bevakat från Borggården? Kanske både och. Det sedan stenåldern viktiga område som Ombergs södra del med Alvastratrakten, Omberg och Dags mosse utgjort både som naturresurs, kontrollpunkt (Hjässan) och maktsymbol, måste naturligtvis bevakas och försvaras. Krymper man perspektivet ytterligare, och ser på Borggårdens närområde, så funderar vi på om inte alla myrmarker utgjort en resurs. I Schnittgers begränsade arkeologiska provundersökning på Hjässan år 1911 konstaterades 13 svagt järnhaltiga slaggbitar (Browall 2003). Myrsmalm är en tillgång att fundera på och eventuellt undersöka närmare vid ett senare tillfälle.

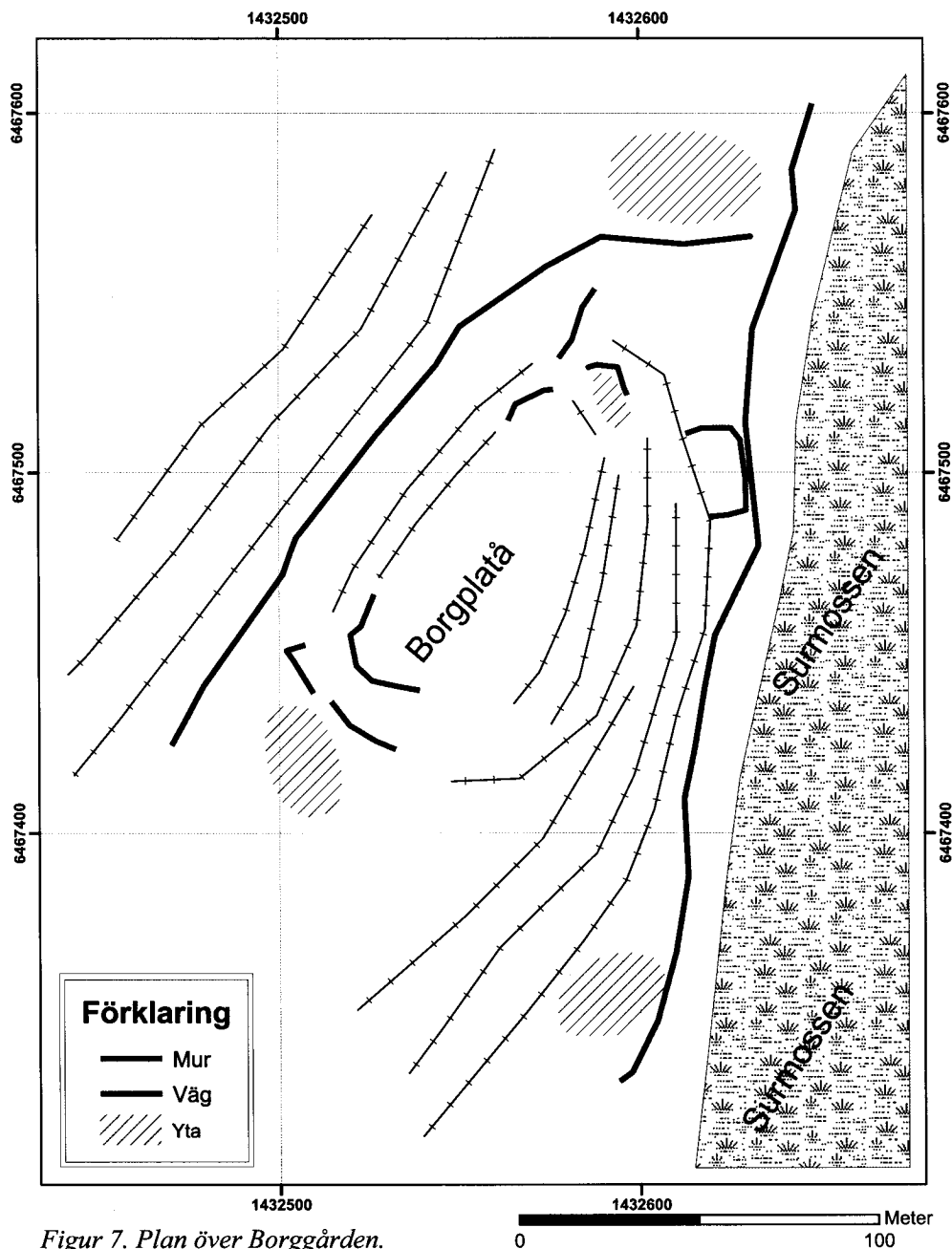
Datering

Om vi börjar i nyare tid och tittar bakåt, så vet vi att Omberg var en inhägnad, kunglig jaktpark/djurgård från mitten av 1600-talet till år 1805. Innan dess hade Alvastra kloster rådighet över området från mitten av 1100-talet och fram till 1527, då marken drogs in till kronan och klostret revs. Vi hamnar alltså i yngre järnålder, för att befinna oss i ett sammanhang då behovet av bevaknings- och tillflyktsborgar fanns. Traditionellt anges folkvandringstid (375-550 e Kr) som den viktigaste borgbyggartiden. Detta sammanfaller för Ombergstraktens del med att den äldre järnåldersbosättningen i Alvastra utvecklas till ett betydande maktcentrum med social och ekonomisk kontroll över området (Browall 2003).

Ingenting i Borggårdens utseende, eller i övrigt av fornlämningssbild eller topografiska förhållanden, talar mot att borgen skulle vara anlagd under folkvandringstiden, tvärtom stämmer det väl in i bygdens organisering med den spirande feodaliseringen under denna tid.

Tolkningsförslag

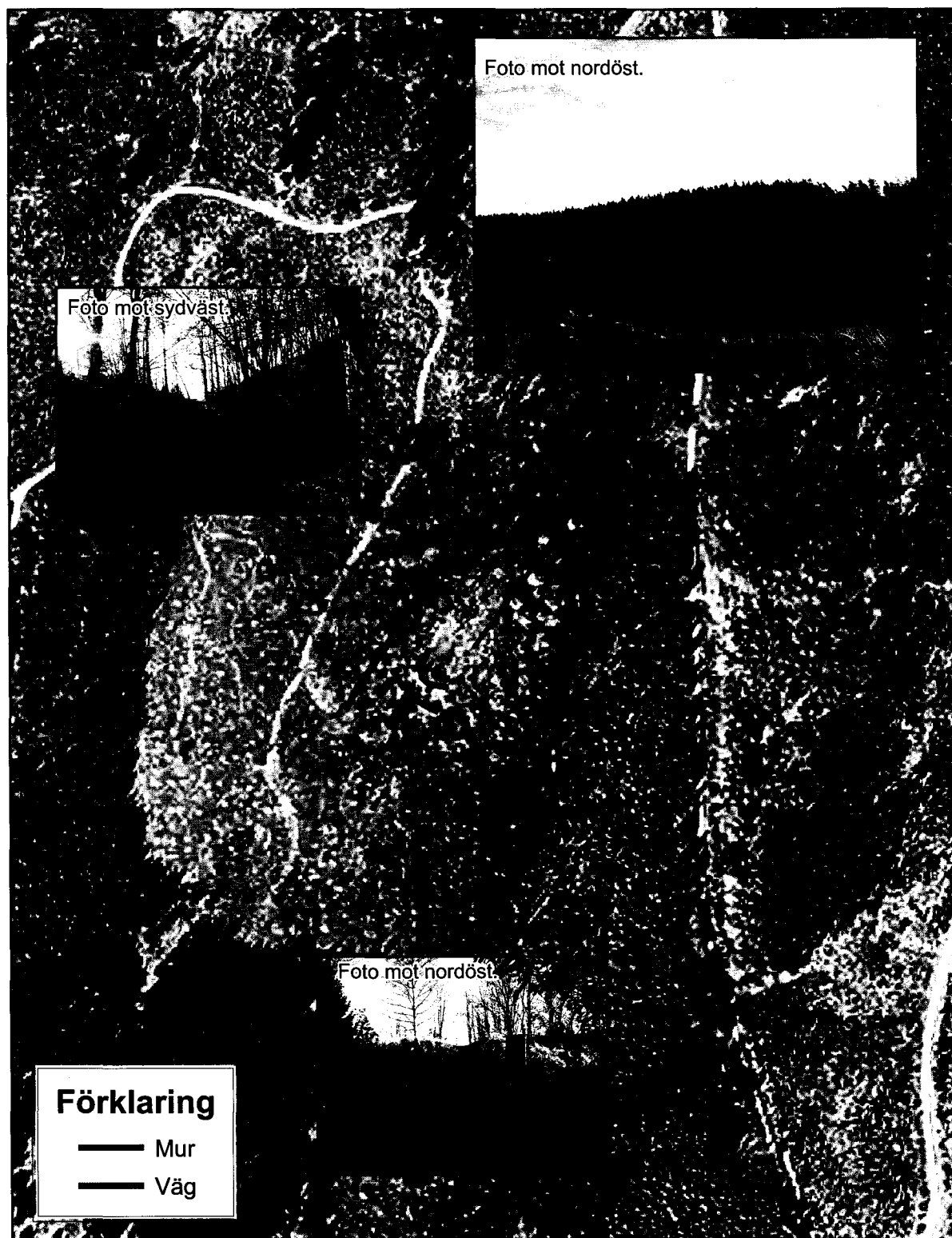
Vår tolkning av Borggården är att det är en renodlad bevakningsborg, placerad som den nordliga utposten av Alvastratorratoriet under yngre järnålder. Den väg som löper nedanför borgen, och mot vilken förborgen vetter, förefaller ha varit en viktig led över berget. Dessutom ser vi att det finns kontakt med tre större mossmarker nära fornborgen. Kanske kan myrsmalm vara en resurs som krävde bevakning? Borggårdens lilla yta inom murarna har en begränsad möjlighet att hysa byggnader. Vi har därför genomsökt närområdet i syfte att avgränsa ytor där byggnader kan ha stått (fig 7).



Figur 7. Plan över Borggården.
Skala 1:2 000.

Efter mörkrets inbrott kontrollerade vi med ficklampor den visuella kontakten mellan Hjässan och Borggården, och konstaterade att man har kontakt mellan borgarna. Detta stärker antagandet om de två borgarnas territoriella samhörighet. Det gör även de topografiska förhållandena. Det är just det sam-

manhängande område som inkluderar Ombergs södra sluttning och bergets "midja" som hyser de historiskt kända gårdarna, och den överväldigande majoriteten av de förhistoriska lämningarna. Området förefaller vara en sammanhängande enhet sedan åtminstone järnåldern.



Figur 7. Plan över Borggården. Ortofoto nyttjas med tillstånd från Länsstyrelsen i Östergötlands län.

Förslag på fortsatta insatser

Med utgångspunkt från ovan redovisade resultat och förda diskussion är följande åtgärder lämpliga för vidare forskning:

- Datering av nedbrännandet – detta bör vara möjligt genom att utvinna analyserbara kolbitar ur de brända murresterna.
- Datering och funktion under användningstiden – en lämplig insats vore begränsade provschakt inom de av projektet avgränsade ytorna.
- ¹⁴C-analyser av tidigare tillvarataget, daterbart material.

Till de föreslagna ytorna tillkommer även Drottning Ommas borg med hänvisning till de arkeologiska observationer som gjorts där. Vidare bör fastställas eventuell förekomst av myrmalms i Ombergs våtmarker.

Sammanfattning

För att knyta resultatet direkt till de ambitioner som formulerades i projektplanen, blir resultatet som följer:

- Vilken kategori av borg utgör Borggården? *Bevakningsborg – som i ett större sammanhang bevakat Alvastrakomplexets norra territoriegräns och i ett mindre perspektiv haft direktkontakt med vägar och mossmarker (myrmalms?).*
- När anlades den? *Sannolikt yngre järnålder, folkvandringstid. 375–550 e Kr.*
- När nyttjades den? *Sannolikt inte så mycket längre än det folkvandringstida skedet. Mot slutet av järnåldern var maktcentrat etablerat och därmed inte så utsatt. Samhällsorganisationen hade feodaliserats, och med hjälp av kristendomens läror var det lättare att få acceptans för en enda överhet/kung. Vid mitten av 1100-talet skänktes sedan Alvastra till cisterciensmunkarna och klostret kom att utnyttja området fram till 1527.*
- När övergavs Borggården? *Behovet minskade när makten över territoriet var obestridd, sannolikt mot slutet av järnåldern. Datering av brända murdelar torde vara möjlig.*
- Finns spår av bosättning/aktivitet i form av kulturlager/fynd/härdar? *Möjligen. Vi har avgränsat ytor som kan dölja sådana spår. Provundersökning med begränsade markingrepp föreslås.*

- Vilka kommunikationsleder finns i närområdet? *Två mycket gamla vägar. Dels "Surmossevägen", som var del av huvudleden över Omberg på de äldsta kartorna, dels resterna av en väg väster om borgen.*
- Är optisk kommunikation möjlig till de andra två borgarna? *Ja, men bara till Hjässan.*
- Vilken topografisk utbredning har Borggården? *Strikt knuten till den lilla, branta och kraftigt markerade klippan. Omfattningen är totalt cirka 1 hektar stor, varav själva borgplatån utgör cirka 25x80 meter.*
- Vad finns i närmiljön? *Vägar och tre mossar, Surmossen och Lilla och Stora Pyskkärret.*

Källor

- Ambrosiani B. 1986. Hundare, skeppslag och forn-lämningar. *Bebyggelsehistorisk Tidskrift* nr 11.
- Andersson S, Hall B & Öborn G eds. 1992. *Borgar från forntid och medeltid. Göteborgs arkeologiska museum. Arkeologi i Västsverige* 5. Kungälv.
- Atterman I. 1967. Kring Hallarumsviken. Utflykt i en östblekingsk vikingabygd. *Blekingeboken*. 1967.
- Beier A-C. 1990. *Pålar och spärrar - en jämförande studie med utgångspunkt från Slätbakenanläggningarna*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Browall H. 1986. *Alvastra pålbyggnad. Social och ekonomisk bas*. Diss. Theses and Papers in North-European Archaeology 15. Institute of Archaeology, University of Stockholm.
- Browall H. *Det forntida Alvastra*. Stockholm 2003.
- Brown D M ed. 1994. *Celts: Europe's People of Iron. Lost Civilizations*. Alexandria/ Richmond. Time Life Books.
- Gahrn L. 1988. *Sveariket i källor och historieskrivning*. Meddelanden från Historiska institutionen vid Göteborgs universitet nr. 36.
- Gren L & Norman P. 1994. *Färdvägar och farleder. Kulturminnen och kulturmiljövård. Sveriges Nationalatlas*. Selinge K-G ed. Höganäs. Bra Böcker.

- Hornborg E. 1944. *Sveriges sjöförsvär från äldsta tider till våra dagar*. Det levande förflutna. Svenska historiska föreningens folkskrifter 6. Stockholm. Gebers.
- Johansen B & Petersson I-M. 1993. *Från borg till bunker. Befästa anläggningar från förhistorisk och historisk tid*. Fornlämningar i Sverige 2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Jonsson O, Lundqvist L & Nilsson P. 2002. *Ombergs natur- och kulturvärden*. Länsstyrelsen Östergötland. Rapport 2002:3.
- Jonsson O et al. 2004. *Ombergs natur- och kultur. Kunskapssammanställning och historiebeteckning efter fyra års inventering*. Länsstyrelsen Östergötland. Rapport 2005:9.
- Löthman L & Schön E. 1994. Offerplatser och folketro. *Kulturminnen och kulturmiljövård. Sveriges Nationalatlas*. Selinge K-G ed. Höganäs. Bra Böcker.
- Moberg C-A. 1968. *Innan Sverige blev Sverige*. Stockholm. Wahlström & Widstrand.
- Nerman B. 1925. *Det svenska rikets uppkomst*. Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker nr. 6. Stockholm.
- Nilsson P & Ternström C. 2004. *Fossila odlingsspår och grav inom RAÄ 188 (UV 68) vid Urbjörn, Omberg*. Riksantikvarieämbetet UV Öst Rapport 2004:32.
- Nordén A. 1938. *Östergötlands järnålder*. Monografier utgivna av Arthur Nordén. Del 1. Enskilda fyndgrupper och problem. Häfte 2: Kolmården - V. Husbydalen - Fornborgarna. Stockholm. Författarens förlag.
- Olausson M. 1995. *Det inneslutna rummet - om kultiska hägnader och befästa gårdar i Uppland från 1300 f Kr till Kristi födelse*. Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar skrifter nr. 9.
- Riksantikvarieämbetet. 2004. *Informationssystemet för fornminnen - lista med lämningstyper och antikvarisk praxis*. Version 3.3. Riksantikvarieämbetet, Kunskapsavdelningen. Stockholm.
- Rönby J. 1995. *Bålverket. Om samhällsförändring och motstånd med utgångspunkt från det tidigmedeltida Bålverket i Tingstäde träsk på Gotland*. Studier från UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar skrifter nr. 10.
- Selinge K-G ed. 1994. *Borg och makt. Kulturminnen och kulturmiljövård. Sveriges Nationalatlas*. Höganäs. Bra Böcker.
- Stenberger M. 1966. *Ölands forntida borgar*. Svenska fornminnesplatser Nr. 21. Vägledning utgivna genom Kungl. Vitt. Hist. och Antikvitets Akademien. Stockholm. Almqvist & Wiksells.
- Strid J P. 1993. *Kulturlandskapets språkliga dimension*. Ortnamnen. Riksantikvarieämbetet. Stockholm. Almqvist & Wiksells.
- Ström F. 1985. *Nordisk hedendom. Tro och sed i förkristen tid*. Arlööv. Akademiförlaget.
- Ternström C. 1996. *Fornborgar? Borgar från forntid? En granskning samt diskussion kring svensk fornborgsforskning*. Uppsats i fördjupningskurs i arkeologi. Stockholms universitet.
- Ternström C, Tsobanoglou E & Vafiadou A. 1994. *En undersökning om farledsspärrar vid norra Mörkö*. Examensarbete i kurs i marinarkologi på D-nivå. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Tunberg S. 1947. *Rod och roslag i det gamla Svea-riket*. Det levande förflutna. Svenska historiska föreningens folkskrifter 11. Stockholm. Gebers.
- Westerdahl C. 1994. *Transport, farleder och kontroll. Marinarkeologisk tidskrift nr. 3:4-9*.
- Zetterling A. 1929. *Bulverket. En förhistorisk fästning i Tingstäde träsk på Gotland*.
- Öborn G. 1992. *Folkens fästen, maktens murar, sagans slott*. Göteborgs arkeologiska museum.

Tekniska uppgifter

Projektet har finansierats genom medel ur Leonard och Ida Westmans fond.

Lokal:	Omberg
Socknar:	Rogslösa, Västra Tollstad och Väversunda
Kommuner:	Vadstena och Ödeshög
Landskap:	Östergötland
Län:	Östergötland

Ekonomiska kartans blad:	8E2g, 8E3g och 8E4g
Koordinatsystem:	RT90 2,5 gon V

Arkeologer:	Clas Ternström och Pia Nilsson
Grafik:	Clas Ternström
Grafisk form:	Lasse Norr
Fynd:	Nej

Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket dnr 507-99-499
ISSN 1403-9273	Rapport 2005:84 © Östergötlands länsmuseum



Under de senaste åren har Östergötlands länsmuseum och Riksantikvarieämbetet UV Öst genomfört kulturhistoriska inventeringar och undersökningar på Omberg.

Innan inventeringarna påbörjades var det nästan bara tre fornlämningar som var kända på Omberg: De tre fornborgarna Hjässan, Borggården och Drottning Ommas borg. Dessa borgar är relativt outforskade i modern tid och hos undertecknade finns ett intresse av att söka kunskap om dessa anläggningar. Det har efter de utförda inventeringarna på Omberg konstaterats att berget hyser såväl gravar som odlingspår från järnålder (Nilsson & Ternström 2004). Detta placerar borgarna i ett nytt perspektiv. Det som tidigare utgjort tre solitärer har nu en kontext att existera i.

I detta forskningsprojekt har vi valt att lägga tyngdpunkten på kopplingen till kommunikationen.



2 0509 024 116